

Полевікова, О.Б. Словоцентрична система Л.С.Виготського як психологічна основа мовної освіти й мовленнєвого розвитку дошкільника [Текст] / О.Б. Полевікова // Наука і освіта. Серія : Педагогіка. – Одеса, 2011. – № 4/С, червень-липень – С.314-317.

УДК 37.016:81

СЛОВОЦЕНТРИЧНА СИСТЕМА Л.С.ВИГОТСЬКОГО ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ОСНОВА МОВНОЇ ОСВІТИ Й МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКА

Полевікова О.Б.

Херсонський державний університет, м.Херсон

Постановка проблеми. Нова система освіти, становлення якої відбувається в Україні, орієнтована на входження у світовий освітній простір. Цей процес супроводжується суттєвими змінами в педагогічній теорії та практиці навчально-виховного процесу. Дослідниками пропонуються інший зміст, підходи, поведінка, педагогічний менталітет.

З 2010 року обов'язковою проголошено освіту дітей старшого дошкільного віку. Настав час переглянути існуючі підходи до мовної освіти та мовленнєвого розвитку дітей зазначеної вікової категорії загалом та теоретико-методологічні засади цього процесу зокрема.

Аналіз основних досліджень, публікацій у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Методології й теорії змісту освіти присвячені філософські та педагогічні праці Ю. Бабанського, Л. Зоріної, В.Краєвського, І. Лернера, В. Ледньова, Н. Тализіної та ін.. Докладний аналіз концептуальних положень К.Ушинського, І.Срезневського, С.Русової, І.Огієнка, О.Ольжича, В.Сухомлинського, Г.Костюка та сучасних проблем розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови в українському дитячому садку здійснюється науковою школою під керівництвом фундатора галузі дошкільної лінгводидактики в Україні дійсного члена НАПН України А.Богуш.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Однак, як засвідчив аналіз наукової літератури, словоцентричному підходу щодо мовної освіти й мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку в сучасній дошкільній лінгводидактиці не приділяється належної уваги. Хоча, його обґрунтування передбачає необхідність з'ясування психолого-педагогічних основ, однією з яких є теорія видатного вченого Л.Виготського.

Мета статті: здійснити аналіз словоцентричної системи Л.Виготського в контексті сучасних підходів до мовної освіти й мовленнєвого розвитку дошкільника.

Досягненню поставленої мети сприятиме, на нашу думку, розв'язання таких завдань:

- 1) з'ясувати погляди відомого науковця з питання про значення слова, спираючись на декілька найбільш характерних робіт;
- 2) узагальнити результати експериментів Л.Виготського з дошкільнятами;
- 3) дослідити міркування вченого про дитячу гру в аспекті визначеної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз поглядів Л.Виготського необхідно здійснювати поетапно, починаючи з того періоду, коли він разом з О.Леонтьєвим, О.Лурія та іншими розробляв культурно-історичну теорію.

У роботах кінця 1920-х – початку 1930-х років Л.Виготський трактує поняття значення, яке в перший, культурно-історичний період його діяльності було відсутнім. (Не випадково в «Психологічному словнику» Б.Є.Варшави і Л.С.Виготського [4] цього поняття немає.)

Спробуємо викласти його погляди з питання про значення, спираючись на декілька найбільш характерних робіт. Це, звичайно, «Проблема свідомості» – доповідь 1933 року, детально записана О.М.Леонтьєвим і опублікована в 1968 році. Також «Мислення і мовлення» [5], помертно

видана книга, що містить ряд публікацій кінця двадцятих років і початку тридцятих. І, нарешті, «Знаряддя і знак у розвитку дитини» (1930).

Окрім того, нам доведеться звернутися до деяких інших робіт, зокрема до лекції Виготського про гру. Вона відома у двох варіантах: стенограма і авторський конспект, опублікований Д.Б.Ельконіним у його книзі «Психологія гри». (Стенограма за змістом конспекту.)

Почнемо з «Проблеми свідомості».

«У старих роботах ми ігнорували те, що знаку властиве значення ... Ми виходили з принципу константності значення, виносили значення за дужки. Але вже в старих дослідженнях містилася проблема значення. Якщо раніше нашим завданням було показати спільне між «вузликом» і логічної пам'яттю, тепер наше завдання полягає в тому, щоб показати існуючу між ними відмінність [6, с.158]».

Розмірковуючи «знизу», від проблеми виникнення знаряддя, Л.С.Виготський констатує, що «знаряддя пов'язане із значенням (предмета) ... . Немає знаряддя, немає у знаряддя значення, немає і предметного значення [6, с.159]». Мавпа тим і відрізняється від людини, що «речі для неї не мають константного значення [6, с.158]».

Переходячи до «семіотичного» аналізу, Л.С.Виготський критикує психологічні теорії значення – як асоціативну («Значення виступало як нагадування речі»), так і «з точки зору того, що в нас (феноменологічно) відбувається при сприйнятті значень слів [6, с.160]». У всіх цих авторів незмінне положення: «Значення всіх слів незмінне, значення не розвивається [6, с.160]». «Завжди в основі аналізу лежало твердження, що значення константне, тобто ставлення думки до слова залишається постійним». Між тим «значення є шлях від думки до слова ... . Значення не є сумою всіх тих психологічних операцій, які стоять за словом. Значення є щось більш визначене – це внутрішня структура знакової операції [6, с.160]».

Існує розбіжність семіотичної і фазової сторін мовлення, що виражається в розбіжності ліній розвитку. Взагалі «значення не дорівнює

думці, вираженій у слові [6, с.161]». «Думка відбувається в слові, а не виражається тільки в ньому. Думка є внутрішнім опосередкованим процесом [6, с.162]».

«Немає взагалі знаку без значення. Сміслоутворення є головною функцією знака. Значення є всюди, де є знак. Це внутрішня сторона знака. Але у свідомості є і щось, що нічого не означає [6, с.162]».

Справжнє розуміння полягає в проникненні в мотиви співрозмовника. Сам зміст слів змінюється від мотиву: «Значення слова не дорівнює простій раз назавжди даній речі ... . Значення слова є завжди узагальненням; за словом завжди є процес узагальнення – значення виникає там, де є узагальнення. Розвиток значення = розвитку узагальнення! [6, с.164]». У розвитку змінюється структура узагальнення.

У третій частині доповіді («Ушир і вдалину») Л.С.Виготський ставить ряд принципових проблем подальшого дослідження. Перша – це роль значення в житті свідомості. Л.С.Виготський використовує точну метафору – слово «проростає» у свідомість. І далі йде міркування про предметне значення в його відношенні до словесного. «Сталість і категоріальна предметність предмета є значення предмета ... . Будь-яке наше сприйняття має значення. Будь-яке безглузде ми сприймаємо (як осмислене), приписуючи йому значення.

Значення предмета не є значенням слова. «Предмет має значення – це значить, що він увіходить у спілкування» ... .

Процеси свідомості людини завдяки тому, що вони названі, тобто узагальнені, мають своє значення.

Значення притаманне знаку.

Смисл – те, що входить у значення (результат значення), але не закріплено за знаком.

Сміслоутворення – результат, продукт значення. Смисл ширший за значення ... .

Свідомість у цілому має смислову будову. Ми судимо про свідомість у залежності від смислової будови свідомості, бо смисл, будова свідомості – ставлення до зовнішнього світу ... .

Смислоутворювальна діяльність значень призводить до певної смислової будови самої свідомості.

Мовлення, таким чином, неправильно розглядалося тільки по відношенню до мислення. Мовлення здійснює зміни у свідомості. Мовлення – коррелат свідомості, а не мислення [6, с.165]».

Тут ми зупинимося, щоб зафіксувати головне: наявність у Л.С.Виготського смислової теорії свідомості. Але якщо смисл – те, що входить до значення, то в яке значення? І взагалі – у якому відношенні знаходиться предметне значення з вербальним? Це питання принципове, але в цитованому вище тексті на нього немає однозначної відповіді. Здавалося б, якщо ми говоримо про смислову будову свідомості, мова йде про предметне значення. Але – за Л.С.Виготським – «входить у спілкування». Яким чином?

Однак продовжимо цитування. «Мова є знак для спілкування свідомостей [6, с.165]». Що ж рухає значеннями, що визначає їх розвиток? «Співпраця свідомостей [6, с.165]».

Як виникає узагальнення? Л.С.Виготський відразу обрушується на варіант відповіді, згідно з яким «людина вдається до знака; знак народжує значення; значення проростає в свідомість. Це не так [6, с.165]». А як? «Значення визначається міжфункціональними відносинами = свідомістю, діяльністю свідомості» [6, с.165], системною будовою свідомості!

Відповідь цілком не зрозуміла.

Утім, у тому ж тексті і в прилеглих до нього (і опублікованих разом із ним) інших виступах Л.С.Виготського в грудні 1933 р. можна при бажанні побачити більш чітку позицію. «Схема тут: не людина – річ (Штерн), не людина – людина (Піаже). Але: людина – річ – людина [6, с.167]».

Ця думка розвинута в передмові до російського видання книги К.Коффки. На думку Л.С.Виготського, спочатку у дитини є «безпосереднє

сприйняття на основі практики». Звільнення від нього відбувається завдяки появі слова, яка перестає бути пов'язаним тільки з бажанням і афектом і «утворює зв'язок із речами». «Воно звільняє дії дитини. Воно ж, наповнюючи змістом і узагальнюючи видимі елементи ситуації, призводить до виникнення предметності знаряддя, яке залишається самим собою, незалежно від того, в яку структуру цей предмет входить [6, с.265]». Факт включення мови (а разом з нею і смислового поля) у діяльність дитини в певній ситуації змінює структуру самих її операцій.

Продовження цього ходу міркування можна знайти в книзі «Знаряддя і знак у розвитку дитини [7, с.14]».

Узагальнюючи експерименти з дошкільнятами, Виготський констатує, що «символічна діяльність дитини не винаходиться нею і не заучується ... . Знак виникає в результаті складного процесу розвитку – в повному сенсі цього слова. На початку процесу стоїть перехідна, змішана форма, що сполучає в собі натуральне і культурне в розвитку дитини. Її ми називаємо стадією дитячої примітивності, чи природною історією знака ... . Наші дослідження змушують нас зробити висновок, що гра є головним трактом культурного розвитку дитини, і зокрема розвитку її символічної діяльності [7, с.14]». І далі: «Для того щоб бути знаком речі, слово має мати опору у властивостях позначуваного об'єкта. Реальні властивості речі і її символічне значення виявляють у грі складну структурну взаємодію. Так само і слово зв'язується для дитини з річчю через її властивості, влітаючи у їхню спільну структуру [7, с.15]».

Спочатку знак у дитини виступає як зовнішній допоміжний стимул, зовнішній засіб автостимуляції. Свідомість ще не емансипована від наочного сприйняття і зовнішньої (спочатку колективної) дії. «У процесах прямого сприйняття і передачі сприйнятої форми, не опосередкованої мовленням, дитина схоплює і закріплює враження цілого ... . При вступі в дію мовлення ... у зоровому полі виникають нові центри і зв'язки різних пунктів з цими

центрами, що фіксуються словом; сприйняття перестає бути «рабом зорового поля», і ... дитина сприймає і передає zdeформоване словом враження ... .

... Функціональне вживання знака (слова) як засобу спрямування уваги, абстрагування, встановлення зв'язку і т.п. операцій, які входять до складу даної функції, є необхідною і центральною частиною всього процесу виникнення нового поняття. У цьому процесі беруть участь усі основні елементарні психічні функції у своєрідному поєднанні і під верховенством операції вживання знака ... [7, с.18]».

Мова, слово стосуються не тільки предметів зовнішнього світу, а й власної поведінки дитини. Вона стає для себе об'єктом. І «мова допомагає їй оволодіти цим об'єктом за допомогою попередньої організації та планування власних дій і поведінки. Ті об'єкти, які були поза сферою, доступною для практичної діяльності, тепер завдяки мові стають доступними для практичної діяльності дитини [7, с.24]».

Спочатку знак є засобом соціального контакту з оточуючими людьми, а потім стає засобом автостимуляції. У зв'язку з цим Л.С.Виготський так аналізує сутність та функції езопової мови.

Головне: завдяки знаку «актуально сприймані елементи цієї ситуації включаються в одну структурну систему з символічно представленими елементами майбутнього», що «створює абсолютно нове психологічне поле для дії, що веде до появи функцій створення наміру і спланованої заздалегідь цільової дії [7, с.49]». Причому «всяка символічна діяльність дитини була колись соціальною формою співпраці [7, с.56]». «Зустріч символічної операції з вживанням знаряддя дає нові форми опосередкованого оволодіння об'єктом із попередньою організацією власної поведінки [7, с.58]».

«Якщо на початку розвитку стоїть справа, незалежна від слова, то в кінці його стоїть слово, що стає справою. Слово, що робить дію людину вільною [7, с.90]».

У книзі «Мислення і мовлення» [5] дається чітке трактування значення (або внутрішньої сторони слова) як далі неподільної одиниці (в сенсі

Виготського) мовленнєвого мислення. При цьому підкреслюється, що мова йде про словесне значення. Воно трактується насамперед як узагальнення, «надзвичайний словесний акт думки, що відображає дійсність зовсім інакше, ніж вона відображається в безпосередніх відчуттях і сприйняттях [5, с.17]». Значення слова – не мовлення і не мислення, воно – те й інше одночасно. Воно є єдність спілкування та узагальнення; але так само, як неможливе спілкування без знаків, воно неможливе без значення, тобто без узагальнення.

По-друге, мислення невідривне від афекту. «Існує динамічна смислова система, що представляє собою єдність афективних та інтелектуальних процесів [5, с.22]».

По-третє, аналізуючи концепцію Ж. Піаже, Л.С.Виготський рішуче не погоджується з його думкою, що речі не відіграють вирішальної ролі у розвитку дитячого мислення. «Не можна ясніше висловити ту думку, що потреба в логічному мисленні і саме пізнання істини виникають із спілкування свідомості дитини з іншими свідомостями [5, с.71]». «Сама соціалізація дитячого мислення розглядається Піаже поза практики, у відриві від дійсності як чисте спілкування душ, яке призводить до розвитку думки» [5, с.74].

По-четверте, значну частину книги «Мислення і мовлення» становить теоретичне та експериментальне обґрунтування фундаментальної ідеї про те, що в розвитку психіки дитини відношення між словом і узагальненням змінюється і проходить певні етапи. (До речі, сам же Л.С.Виготський у тексті вживає набагато більш точний вираз, кажучи про «генетичну схему зміни значень».)

По-п'яте, Л.С.Виготський у цій книзі, узагальнюючи свої висловлювання, окреслені в інших роботах, чітко говорить про наявність трьох функцій слова (знака), а саме функції індикативної, номінативної і сигніфікативної. Розвиток значень починається з індикації (вказівки) і

номінації (предметної віднесеності), і тільки в ході розвитку з'являється сигніфікативна, тобто знакова, символічна функція.

Нарешті, по-шосте, на останніх сторінках книги формулюється теза про те, що «вся свідомість у цілому пов'язана в своєму розвитку з розвитком слова ... . Слово відіграє центральну роль у свідомості в цілому, а не в його окремих функціях ... .

Свідомість відображає себе в слові, як сонце в малій краплині води. Слово відноситься до свідомості, як малий світ до великого, як жива клітина до організму, як атом до космосу. Воно і є малим світом свідомості. Осмислене слово є мікрокосмом людської свідомості [5, с.324]».

Висновки. На жаль, ми не торкнулися таких класичних положень книги «Мислення і мовлення» як, наприклад, аналіз езопового та внутрішнього мовлення, проблема життєвих і наукових понять і багато іншого. Для нас було важливим зрозуміти, як Л.С.Виготський трактував у своїй останній прижиттєвій книзі саме проблему природи словесного значення.

Отже, думка Л.С.Виготського, якщо сформулювати її гранично коротко, полягає в тому, що поява мови (мовлення) перебудовує систему відображення предметного світу у психіці дитини. Назва предмету, поява словесного значення вносить новий принцип в організацію свідомості. Предметність сприйняття прямо детермінована мовою (мовленням). З одного боку, формування людської свідомості пов'язане з розвитком знаряддевої діяльності. Але, з іншого боку, на базі словесних значень, які стають предметними, виникає система смислів, яка безпосередньо і конститує свідомість.

У світлі цієї концепції особливо цікаві міркування Л.С.Виготського про дитячу гру [8].

Ось хід думки в його лекції. Думка відокремлюється від речі, вірніше, не думка, уточнює Л.С.Виготський, а значення – значення речі. Паличка стає конем. Необхідно, щоб була паличка, тобто інша річ, що стає опорою для

цього відділення значення від речі. Якщо раніше між річчю і значенням речі (сміслом) було одне відношення (річ – головне, смисл – підлегле), то тепер виникає інше (головним стає смисл). Окрім другої речі, палички, умовою цього процесу є реальна дія з реальним предметом.

У грі, зауважує Л.С.Виготський, дитина оперує і речами які мають смисл, а також оперує значеннями слів, що заміщають річ. Відбувається відрив значення коня від реального коня, перенесення його на паличку. Реальна діяльність з паличкою як з конем – умова переходу до оперування «чистими» значеннями. Потім дія відсувається на задній план, стає точкою опори, і смисл відривається від дії за допомогою іншої дії. Це відбувається через рух у смисловому полі, не пов'язаному з видимим полем, із реальними речами. Це смислове поле підпорядковує собі всі реальні речі і реальні дії.

Але в реальному житті у дитини дія, звичайно, панує над смислом. І сенс гри як раз у тому, що дитина починає усвідомлювати свої власні дії і усвідомлювати, що кожна річ має значення [8].

Перспективи подальших досліджень убачаємо в подальшому обґрунтуванні теоретичних положень словоцентричного підходу до мовної освіти й мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богуш А. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
2. Богуш А.М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: Підручник / За ред. А.М.Богуш. – К.: Вища шк., 2007. – 542 с.
3. Богуш А.М., Гавриш Н.В., Саприкіна О.В. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2009. – 408 с.
4. Варшава Б.Е., Выготский Л.С. Психологический словарь. – М.: Роща Академии Тропа Троянова, 2008. – 256 с.
5. Выготский Л. С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.

6. Выготский Л. С. Собрание сочинений: В 6 т. Т. 1. – М.: Педагогика, 1982. – 488 с.

7. Выготский Л. С. Собрание сочинений: В 6 т. Т. 6. – М.: Педагогика, 1984. – 400 с.

8. Эльконин Д.Б. Проблемы психологии игры // Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1989. – С.306-361.

СЛОВОЦЕНТРИЧНА СИСТЕМА Л.С.ВИГОТСЬКОГО ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ОСНОВА МОВНОЇ ОСВІТИ Й МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКА

Полевикова О.Б.

Резюме. Автором статті здійснено аналіз словоцентричної системи Л.С.Виготського в контексті сучасних підходів до мовної освіти й мовленнєвого розвитку дошкільника: з'ясовано погляди відомого науковця з питання про значення слова та особливості його формування в дітей дошкільного віку з опорою на декілька найбільш характерних робіт; узагальнено результати експериментів Л.С.Виготського з дошкільнятами; досліджено міркування вченого про дитячу гру в аспекті визначеної проблеми.

Ключові слова: словоцентрична система; Л.С.Виготський; значення слова.

СЛОВОЦЕНТРИЧНАЯ СИСТЕМА Л.С.ВИГОТСКОГО КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА ЯЗЫКОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ И РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ ДОШКОЛЬНИКА

Полевикова О.Б.

Резюме. Автором статьи осуществлен анализ словоцентричной системы Л.С.Выготского в контексте современных подходов к языковому образованию и речевому развитию дошкольника. Выяснены взгляды

известного ученого по вопросу о значении слова и особенностях его формирования у детей дошкольного возраста с опорой на несколько наиболее характерных работ. Обобщены результаты экспериментов Л.С.Выготского с дошкольниками; исследованы выводы ученого о детской игре в аспекте определенной проблемы.

Ключевые слова: словоцентричная система; Л.С.Выготский, значение слова.

WORDCENTRAL SYSTEM OF L. S. VYGOTSKY AS PSYCHOLOGICAL BASIS OF PRESCHOOLER'S LANGUAGE EDUCATION AND SPEECH DEVELOPMENT

Polyevikova O.B.

Abstract. The author made an analysis of L.S.Vygotsky's wordcentral system in the context of current approaches to preschooler's language learning and speech development: the outlook of the famous scientist on the meaning of a word and characteristics of its formation in preschool children are pointed out according to some of the most characteristic works; L.S.Vygotsky's experimental results with preschool children are summarized, scientist's considerations about children's game in a particular aspect of the problem are researched.

Keywords: wordcentral system; L.S. Vygotsky; word meaning.

Відомості про автора

Полевікова Ольга Борисівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри дошкільної освіти Херсонського державного університету.